

районів України й за її межі було переселено близько 10 тисяч польського населення.

Близько десяти років радянська влада, сприяючи освіті, культурному розвитку польської меншини, намагалася втиснути її в жорсткі рамки побудови соціалізму, без урахування її інтересів. Поляки не виправдали надій, які покладали на них державні та партійні органи у ході проведення політичного експерименту насильницької соціалізації.

Отже, політика коренізації об'єктивно сприяла росту національної свідомості польського населення Волині, його консолідації, лояльному ставленні частини поляків до нової влади. В той же час вона проводилась з відверто політичним акцентом, щоб перетворити поляків у свідомих будівників соціалізму. Реальні результати національної політики носили класовий характер, хоча ми не можемо заперечити деякі зрушення, певні позитивні моменти у сфері освіти та культури. В цілому "коренізація" по-радянськи віддаляла поляків від свого коріння: історичної батьківщини, традиційного самоврядування, батьківської віри – костьолу тощо. Досвід 20-х – 30-х років свідчить, що нікого, ніде і ніколи насильно зробити щасливим не вдавалося.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). – К., 1996. – С. 380; Орлянський В.С. Реалізація політики коренізації по відношенню до єврейського населення Півдня України. – Автореф. дис. ... докт. істор. наук. – 07.00.01. – Дніпропетровськ, 2002. – 42 с.; 2. Шляхи до демократичної державності (зустріч політологів за «круглим столом») // Політика і час. – 1992. – № 6. – С.20; 3. Войналович О. Організація шкільної освіти національних меншин в Україні: 20 – 30-ті рр. – К. – Полтава: Рідний край, 1992. – 149 с.; 4. Сейко Н.А. Школи Мархлевщини: ілюзія національного відродження // Відродження. – 1998. – № 3; 5. Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // З архівів ВУЧК-ДПУ-НКВС-КДБ. – 1995. – № 1/2. – С. 125-149; 6. Кондрацький А.А. Терор і переслідування щодо поляків на Україні в умовах радянської влади // Україна: Короткі нариси з історії. – Київ. – 1992. – С.145; 7. Калакура О. Архівні матеріали як джерело дослідження Української полонії в 1917-1937 роках // Спеціальні галузі історичної науки. Збірник на пошану М. Я. Варшавчика. – К., 1999. – С.175 – 180; 8. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки. Вып. IV – М., 1928. – С. 2-3, 24-25; 9. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття. (Історичні зошити Ін-ту історії України НАН України). – К., 1994. – С.5; 10. До питання про польське населення Волиньщини. Видання Волгубкому КП(б)У. – Житомир, 1925. – С.5; 11. Там само. – С.6; 12. Там само. – С.10; 13. ЦДАВО України. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 61-62; 14. Єременко Т.І. Вказана праця. – С. 15; 15. Стронський Г.Й. Польські національні сільради на Україні у 20 – 30-ті роки. // Проблеми слов'язнознавства. – Львів. – Вип. 44. – 1992. – С.49; 16. Стронський Г. Злет і падіння: Польський національний район в Україні у 20-30-ті роки. – Тернопіль, 1992. – 63 с.; 17. Єременко Т.І. Вказана праця. – С. 25; 18. Калакура О.Я. Українська полонія в 1917-1939 рр. – Дис. ... канд. істор. наук. – 07.00.05. – К., 1995. – С. 147; 19. Єременко Т.І. Вказана праця. – С. 34; 20. Радянська Волинь. – 1939. – 1 травня; 21. ДАЖО, Ф.Р. 266. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 5, 25.; 22. ДАЖО. – Ф.Р. – 266. – Оп.1. – Спр. 207. – Арк. 102; 23. ЦДАВО. – Ф. 413. – Оп. 1. – Спр. 451. – Арк. 13; 24. Радянська Волинь. – 1929. – 27 серпня; 25. Marchlewszczyzna Radziecka. – 1932. – 18 червня; 26. Ibidem – 1929. – 1 травня; 27. Sierp. – 1929. – 28 травня; 28. Калакура О.Я. Українська полонія в 1917–1939 рр. – Дис. ... канд. істор. наук. – 07.00.05. – К., 1995. – С.131; 29. ДАЖО. – Ф.Р. – 266. – Оп.1. – Спр.207. – Арк.102; 30. Нариси історії Житомирської партійної організації. – К., 1980. – С.85; 31. Калакура О.Я. Українська полонія в 1917 – 1939 рр. – Дис. ... канд. істор. наук. – 07.00.05. – К., 1995. – С.153; 32. Голодомор на Житомирщині. 1930-1934. Спогади і документи. – Житомир, 1993. – С. 30; 33. Голодомор на Житомирщині. 1930 – 1934: Спогади і документи. – Житомир, 1993. – С.48-49; 34. Єременко Т.І. Вказана праця. – С. 51.

О.О. Стадник

СТАВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В 20-Х РР. ХХ СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ ПОДІЛЛЯ)

Розвиток людського суспільства доводить, що інтелігенції належить величезна роль у всіх без винятку сферах життя суспільства, і від її стану, суспільного статусу та функціональних можливостей багато в чому залежить прогрес цього суспільства.

До революції в Україні інтелігенція відігравала виняткову роль у духовному житті суспільства. Це було зумовлено колосальним розривом між культурно-освітнім рівнем більшості населення і нечисленною інтелігенцією. В умовах, коли основна маса селянства була неписьменною і не мала впливу на суспільно-політичне життя, інтелігенція залишалась єдиною соціальною верствою, яка могла бути духовним лідером у будь-якому суспільному русі. Інтелігенція України мала й значну духовну традицію служіння народові, критичного мислення та опозиційності.

Новій владі така інтелігенція була не потрібна, вона прагнула замінити її на нову, яка

отримала назву робітничо-селянської й соціалістичної і була покликана нести в маси ідеї комунізму. Проте перші роки існування радянської влади показали, що без спеціалістів в галузі науки, техніки, сільськогосподарського виробництва, культури організація нового суспільства неможлива. Утопічна ставка на “організаційні таланти” з народу поступилася місцем прагматичному підходові – усвідомленню необхідності широкого використання знань і досвіду колишніх “експлуататорів”. У березні 1918 р. Ленін поставив завдання радянській владі вміло скористатися з талантів “буржуазної інтелігенції”.¹ У листопаді він висловив думку: “Ми будемо владу з елементів, залишених нам капіталізмом. Ми не можемо будувати владу, якщо така спадщина капіталістичної культури, як інтелігенція, не буде використана в наших цілях”. Погляди Леніна на місце інтелігенції в диктатурі пролетаріату належать до періоду громадянської війни й політики “воєнного комунізму”. У 1921 р. ця політика викликала серйозну економічну й політичну кризу, що змусило більшовиків перейти до непу. Проте з початком нової економічної політики інтелігенція з переможного політичного противника швидко перетворилася в небезпечного ідейного конкурента і завдяки своїм інтелектуально-культурним можливостям стала реальним суперником партії в “боротьбі за голови”.

У цей час простежуються дві лінії у пропонованій Леніним політиці щодо ставлення до інтелігенції.² З одного боку, обережне ставлення до неї і необхідність берегти кожного спеціаліста як зіницю ока, з іншого – беззастережні заходи до тієї частини інтелігенції, яка займалась “контрреволюційною” діяльністю в ідеологічній сфері.

Така політика мала місце і в подільському селі. Вся культурно-освітня робота була спрямована на боротьбу з пережитками анархізму, петлюрівщини, бандитизму, на пропаганду законів і заходів радянської влади. Цей підхід відчули на собі передусім “Просвіти”, які ще працювали в багатьох селах і проводили величезну роботу, особливу увагу звертаючи на відродження українських звичаїв, традицій, піднесення ролі української мови і культури. Та новій владі були потрібні не стільки “вогнища культури”, скільки “центри агітації і пропаганди”, і в липні 1920 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило директиву “завоювання” Просвіт. Але “завоювання” не вдалося: більшовики просто не мали для цього відповідних інтелектуальних сил. У просвітах цілковито панувала українська інтелігенція. “Репрезентуючи інтелігенцію, ці Просвіти являють собою величезну загрозу радянській владі і всьому пролетаріату на селі”, - таку оцінку їм дали на всеукраїнській нараді завідуючих відділами губкомів у лютому 1922 р.³ Після цього було організовано політичну, моральну, організаційну, фінансову облогу Просвіт. Та вони продовжували свою діяльність і гуртували навколо себе селянство, їх “самовільна українізація”, не підпорядкована більшовицькому контролю, за своєю сутністю була небезпечною для влади. Так центральний орган партійної преси засвідчував: “Ідеологічний вплив української інтелігенції, що почасти має національні ухили на трудящі маси, особливо на селянство, все більше і більше поширюється. Створюється пряма загроза можливого відриву широких мас селянства і певної частини пролетаріату від нашого партійного керівництва”.⁴ Отже, було взято курс на ліквідацію просвітніх товариств або їх насильну реорганізацію, причому реорганізація була чисто формальна – “Просвіти” просто закривались, а на їх місці організовувались сільбуди і хати-читальні.⁵ Так якщо на 1 січня 1923 р. Подільській губернії діяло 206 “Просвіт”, то на 1 квітня їх нараховувалось 185, а на 1 липня – жодної.⁶

Наймасовіший загін української радянської інтелігенції становили в даний період вчительські кадри, а на селі це була головна інтелектуальна й культурна сила. Вони брали активну участь в українізації, ліквідації неписьменності і запровадженні початкового всеобучу, всіляко сприяли піднесенню освітнього та культурного рівня селян. Важливу роль партійної політики по відношенню до вчителства мала праця Леніна “Сторінки з щоденника”. Згідно з цією лінією визначалось покликання вчителя. “Вчитель бере найбільш жваву участь у радянському будівництві, впливає на шкільний колектив, на оточуюче населення в бік зміни його ідейності, утворення “нового побуту та комуністичного світогляду”, - зазначалось слухачам учительських курсів Могилівської округи.⁷ Проте переходу вчителів на бік нової влади, прийняття ними марксистської ідеології та основних завдань радянського будівництва в масовому вияві протягом 1921-1922 рр. не сталося. Так Подільський губком освіти в кінці 1921 р. вказував, що 90% вчителів на селі ще залишаються “політично неграмотними”,⁸ а деякі з них мають до радянських порядків відкрито вороже ставлення. Серед вчителів Гайсина, наприклад, було виявлено групу, яка користувалась великим впливом на учнів і “втілювала в життя релігійні і пронизані петлюрівщиною ідеї”.⁹ ДПУ зібрало на всіх членів групи компрометуючий матеріал. Органи ДПУ фіксували щонайменший прояв невдоволення. Було виявлено, що в Сутиському сільськогосподарському технікумі педагоги перешкоджали організації в закладі осередку КСМУ, а серед вчителів Тиврівської дитячої колонії було виявлено всього 2 – 3 чол.,

.....
які співчутливо ставились до заходів радянської влади.¹⁰

Але основна маса вчителів займала позицію політичного нейтралітету, що повністю відповідало ленінській моделі переходу інтелігенції до визнання радянського режиму: ...Від ворожості більшовизмові спочатку до нейтральності, потім до підтримки його”.¹¹

Така позиція вчителів пояснювалась тим, що чимало з радянських керівників упереджено ставились до працівників освіти як до контрреволюційної, націоналістичної сили. Секретар ЦК КП(б)У Д. Лебідь вважав український вчительський загін петлюрівським, а заступник наркома освіти, голова Головпрофосвіти Я. Ряппо наголошував, що вся інтелігенція вела боротьбу з класом робітників та його ідеологією на культурному фронті.¹² Схожі настрої панували і в Подільській губернії. На одному з засідань губнаросвіти, яке відбулось у лютому 1923 р., окремі її представники пропонували проводити “чистки” серед вчителів, залишаючи лише “політично грамотних”.¹³

Влада намагалась позбутися тих працівників освіти, які не відповідали її вимогам з ідеологічної точки зору. І хоча шкільні вчителі були досить перевантажені, а їх кількість недостатньою, органи народної освіти звільняли з роботи тих педагогів, які були “малосвідомими і малопідготовленими” в політичному плані. Вчительство було однією з небагатьох сил, яка несла народу національну свідомість і тому зазнавала утисків з боку влади, а велика кількість вчителів була репресована. За віддану працю в умовах надзвичайно складного матеріально-побутового становища, мізерної заробітної плати, голоду їм віддячували навішуванням ярликів, висилками, конфіскаціями майна, а часто – розстрілами. Деяким викладачам, яких не було за що арештовувати, вигадували причини. Наприклад, вчителя літератури Гаюка заарештували за те, що він займався антирадянською пропагандою і нібито розшифровував дітям на уроці слово МТС як “могила товариша Сталіна”.¹⁴ Проводилися справи і над вчителями, яким приписувалися зв’язки з “ворожими” елементами (Жлоб’янська справа – вчителя засуджено на 4 роки без права подальшого вчителювання) та зв’язки з релігійними діячами (Бершадська справа).¹⁵ Вчителів звинувачували і в буржуазному націоналізмі, начебто вони “робили спроби прищепити дітям радянської школи елементи антипролетарської ідеології”.¹⁶

Ставлення влади до сільської інтелігенції характеризують справи, що зберігаються у Вінницькому державному архіві і стосуються медичних працівників, технічних працівників, працівників органів правопорядку. Вони рясніють висунутими обвинуваченнями в контрреволюції, шкідництві, антирадянській агітації і шпигунстві на користь іноземних держав. Це справа 1920 р. Гадзецького М.К., начальника Жмеринської міліції,¹⁷ справа 1922 р. працівників залізничної станції Сербинівці¹⁸ та ін. Вироки були жорстокими й безпідставними,¹⁹ причому ніяких точних відомостей про кількість жертв такого судочинства немає.

Усі ці процеси не могли обійти й духовну інтелігенцію, тому що вона мала великий вплив на життя подільського села. На початку 20-х рр., тиск на релігію здійснювався в основному у мирній формі, тобто активній атеїстичній пропаганді. Проте з 1926 р. радянська влада розпочала фронтальний наступ на церкву, встановивши високі податки на українські парафії та обмеживши діяльність духовенства. Лише протягом 1917-1930 рр. в Україні було ліквідовано 2573 церков та монастирів.²⁰ Священнослужителі позбавлялись виборчих прав, вилучались церковні землі. Так у документах зазначалось: “...за наділення попів землями притягували до суду”.²¹

Наруга над церквою, священиками, віруючими викликала опір населення, особливо сільського. Проте духовенство розглядали як “агітпровідників”, які розкладали суспільство.²² Підтвердженням тому є слідчі справи, які досить схожі одна на одну. Священнослужителів звинувачували переважно в антирадянській спрямованості, провокативній агітації, націоналізмі, бандитизмі, а деяких – в тому, що, незважаючи на заборону, продовжували вести службу та хрестити дітей (справи Андрусевича С.П.,²³ Висоцького І.І.).

Отже, 20-ті рр. – початок трагічного періоду в історії української інтелігенції. З одного боку, вона в цей час швидко зростає кількісно, відбувається процес творення нової, робітничо-селянської інтелігенції, з іншого – знизився її культурний та інтелектуальний потенціал, знищувалась “стара інтелігенція”.

Результати репресій, які розпочались у 20-х рр. , а згодом продовжились у 30-х, важко охопити арифметичним поняттям. Не піддається обліку кількість ненаписаних книжок, наукових ідей, творчих думок. Згодом в роки терору було ліквідовано величезний інтелектуальний генофонд, поховано етичні й морально-політичні традиції, брак яких відчувається в нашій свідомості і до сьогодні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля.- К.,1992.-С.12; 2. Там само.-С.17; 3. Там само.-С.74; 4. Комуніст.-1924.- 20 вересня; 5. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні в 1921-1925 рр.-К.,1963.-С.79; 6. ДАВО.-Ф.Р.-254.-Оп.1.-Спр.197.-Арк.1; 7. Там само.-Спр.594.-Арк.11; 8. Там само.-Спр5.-Арк.325; 9. Там само.-Ф.П.1.-Оп.1.-Спр.57.-Арк.35; 10. Там само.- Спр.59.-Арк.252; 11. Мосненко В.В. Вчительство та становлення радянської школи в Україні першої половини 20-х рр. //УІЖ.-1990.-№12.-С.101; 12. Там само.-С.102; 13. ДАВО.-Ф.Р.254.-Оп.1.-Спр.21.-Арк.124; 14. Там само.-Ф.Р.6023.-Оп.4.-Спр.332.-Арк.6; 15. Журавель К. Перед новим навчальним роком//Радянська освіта.-1929.-№9.-С.48; 16. Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика.-К., 1993.-С.50; 17. ДАВО.-Ф.Р.6023.-Оп.4.-Спр.8510.-Арк.47; 18. Там само.-Спр.28884.-Арк.58; 19. Репресоване “відродження”.-К.,1993.-С.47; 20. Церква і церковна єдність: Документи і матеріали. 1899-1994.-Т.1 (упорядники: А.Кравчук, О.Гайова).-Львів, 1995.-С.295; 21. ДАВО.-Ф.П.3018.-Оп.3.-Спр.17.-Арк.151; 22. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні. 20-30-ті роки.-К., 1992.-С.276; 23. ДАВО.-Ф.Р.6023.-Оп.4.-Спр.3032; 24. Там само.-Спр.17449.

І.П.Мельничук, В.І.Петренко, П.М.Кравченко

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО НАСТРОЇ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОДІЛЛЯ В 1920 – Х РР.

У часи розбудови української незалежної держави питання вивчення історії національної інтелігенції є, безумовно, актуальним хоча б через те, що в радянській історіографічній науці цій проблемі приділялось небагато уваги. Дослідники в переважній більшості звертали свої наукові інтереси на історію партії, робітничого класу, селянства, а якщо й торкалися даної теми, то лише з ідеологічних міркувань. Людина, яка за радянських часів народжувалася в інтелігентній сім'ї, мала набагато менше шансів зайняти в житті державну чи партійну посаду, ніж особа, родовід якої йшов з робітників чи селянського середовища. Та й до лав КПРС таких людей приймали неохоче.

І все ж в часи горбачовської перебудови з'являється ряд змістовних праць загального характеру про українську інтелігенцію.¹ Значно зросла увага українських істориків до цієї проблеми в наш час, коли науковцям відкрились засекречені раніше архівні матеріали.²

Регіональні аспекти історії інтелігенції стали предметом обговорення на наукових конференціях, круглих столах тощо.³

Проте, на наш погляд, у сучасній історичній науці недостатньо висвітлюється роль і місце сільської інтелігенції в процесах соціально-економічного і культурного розвитку села. Саме цій проблемі й присвячена характеристика документів ДАВО.

У фондах архіву дане питання широко представлене в матеріалах Подільського губернського комітету КП(б)У (Ф.П.1.-Оп.1 – справи загального відділу за 1920–1925 рр.), Вінницького окружного комітету КП(б)У (далі округком – Ф.П.29.-Оп.1), Гайсинського округкому (Ф.П.30.-Оп.1), Могилів-Подільського округкому (Ф.П.31.-Оп.1) і Тульчинського округкому (Ф.П.33.-Оп.1), а також у справах загального відділу за 1923 – 1930-ті роки.⁴

Ця група архівних документів насичена значною кількістю фактичних та статистичних відомостей і викликає великий інтерес у краєзнавців. Так у справах Подільського губкому КП(б)У в протоколах засідань та стенограмі ІХ-ї Подільської губернської партійної конференції (1923 р.) дається оцінка настроям сільської інтелігенції, зокрема вчителів. Підкреслювалося, що вони переважно знаходяться у „ворожому таборі”, що викликає негативне ставлення до них і до справи народної освіти. Наявність же в подільському селі 597 хат-читалень, 120 клубів, 2000 шкіл вимагала від учительства значних зусиль. Однак вони „...в цілому ще політично невиховані, не йдуть з Радянською владою і не працюють в душі будівництва соціалізму, а отже з такими кадрами нам буде важко піднімати всю політичну й культурну роботу на селі”, зазначалося в матеріалах конференції.⁵

У політичних доповідях округкомів, які направлялися Подільському губкому КП(б)У про політичне та економічне становище в округах виразно простежуються політичні настрої інтелігенції на селі в період НЕПу, її незадоволення політикою більшовицької партії, яка не зуміла створити передусім за все належних матеріальних і побутових умов для вчителів.⁶

До цієї ж групи слід віднести й інші документи з фондів округкомів: огляди та інформаційні звіти партійних і радянських владних структур про господарський, економічний та політичний стан регіонів (районів).⁷ Саме в цих матеріалах, на наше переконання, криються справжні причини негативних настроїв сільської інтелігенції до Радянської влади, які не афішувались нею: агресивне ставлення самої влади до старої інтелігенції, репресії проти неї більшовиків, невизнання її з боку робітничого класу та селянства, звинувачення української інтелігенції у націоналізмі, зарахування її у